

BARÁTH ETELE

Levél egy polgár barátomnak

Ez az utolsó levél, amit írok Neked. Az elsőt, és az azt követő leveleket ne keresd. Azokat nem írtam meg. Sokat beszélgettünk az elmúlt évtizedekben, de nem írtuk le, amit gondoltunk. Lehet, hogy nem is lett volna értelme, vagy egyszerűen csak közel voltunk egymáshoz. Közel mint barátok. Bár azt mondják, hogy a barátság lényegéhez tartozik a hasonlóság, a hasonulási szándék is. Hát ez nem mondható el rólunk. Van ugyan némi hasonlóság eredendő értékeinkben, életfelfogásunkban, abban, hogy a társadalmi viszonyok folyamatos alakulása, örvénylése közepette is a stabilitást keressük. És lehet, hogy ez elég is. A többi tudatos építkezés eredménye. Ez akkor is igaz, ha az építkezés mégse tudatos volt, hanem inkább ösztönös érdeklődés, és talán egy kis verseny is. Nem egymással, hanem a folyamatosan változó helyzet jobb megértésében, az alkalmazkodásban. A sportban úgy mondják, a jobb „helyzetfelismerésben”.

Az elmúlt majd negyven évben e viszonyok, szerkezetek – szellemiek és anyagiak egyaránt –, a tudás hálói, az emberi képességek és kiteljesedési lehetőségek nagyban változtak. Így az igazságok felsejlő határai, az azokhoz történő igazodás, a percepció és az emberi tolerancia korlátai, a tisztesség fogalma, a szabadság akarása, majd megélése, később fájdalmas veszteségei, a megszárt politikai hálók és az általuk képzett csapdák, a bennük való vergődés minket is megváltoztatott.

Mi ketten jó ideje türelemmel, megértéssel vagyunk egymás iránt, azóta nemcsak a sejtjeink cserélődtek többszörösen, hanem megváltoztak lehetőségeink is, a világgal való kapcsolatunk is (nagyreszt a saját akaratunkkal egyezően, legalábbis többnyire így gondoltuk), ami elkerülhetetlenül visszahatott ránk, vagyis mindezzel együtt mi is változtunk. Érdekes, hogy bár a kettőnk változásai nem haladtak párhuzamosan, a barátságunk mégis megmaradt, sőt érettebbé vált. Tudatosabbá. Védjük, gyarapítottuk.

Ha alaposabban meggondolom, azért ennek kell hogy legyen magyarázata. Mégis van legalább egy jelentős közös tulajdonságunk. Nem akartunk és nem is akarunk sodródni. Mindig is volt elképzelésünk a jobbról, arról, hogy mit lehetne és kellene tenni a jobbért, a többért. És nem individuálisan, hanem közösségi értelemben. Vállaltuk gondolataink, cselekedeteink következményeit is. Volt és van is stratégiánk.

Saját erőből építkeztünk. Szó szerint és átvitt értelemben egyaránt. Nem is tehattük vagy tesszük másképpen. Meghatározó családi kötelékben osztozunk mindketten ebben a sajátos építkezésben a feleségünkkel. Az elengedhetetlen kreativitás eredete még lehetne vitatható, de kifejlesztése, az ambíciók és kockázataik feldolgozása családi körben történt mindig. A sokéves folyamatokban nem választható el tisztán az én, a te, az ő és a mi. A kiteljesedő család úgy vállal át feladatot, hogy amennyit kap, annyit hoz is. Sajátos szőttes.

E levél célja, irányultsága, hossza nem engedi meg, hogy még több utalást tartalmazzon a múltra. Felmenőink társadalmi determinációjára. Elképesztő különbség volt mind a négyünk, feleségeink és saját magunk családi indíttatásaiban, az azokból adódó szocializációs körülményekben. Egy biztos, hogy mind a négyen a tudatosság emelt szintjéről indultunk, ami a kulturális igényességet, az iskolázottság iránti igényt, az alpműveltséget, a felelősségtudatos vállalkozói készséget, az anyagi önállóságot,

a városi-urbánus életfeltételeket, a családi-baráti közösségeket, a mértékletességet és a politikai rendet illető kritikai hajlamot illeti. Ez volt az alapja már a gyermekkori barátságaink kialakulásának is.

Valószínű, hogy ha a fentebb leírt magatartást történetiségében nézzük, akkor egyszerűen polgárinak kell neveznünk. Bár mindketten voltunk közalkalmazottak, tisztviselők, ami nem igazán a polgárság jellemzője, de más-más körülmények közepette. Mindig a határok feszegetése volt a jellemző. A véleményalkotás és -kifejezés szabadsága iránti igény hajtott bennünket, sokszor az egzisztenciális felelőtlenségig menően. A másképpen feltárhatatlan vagy kifejezhetetlen tudás keresése pedig rendszerint az első adandó alkalommal önálló vagy társas vállalkozáshoz vezetett.

Volt olyan korszak, amikor a szakmai munkában, a magánéletben, a társadalmi és baráti viszonyokban megnyilvánuló nyitottság, az anyagi biztonságra törekvés, a szövetkezés szabadságának polgári értékei gyanúsak voltak. Az általunk szervezett műhelyekben mégis olyan szakmai igényesség volt a mérce, amely tudatosan ösztönözte a biztosnak vélt állítások megkérdőjelezését mások által, hogy a feltételezések csak többoldalú vizsgálat után formálódhassanak tétellé. Sajátos metszetei voltak e munkák a teória, az érzelem, a racionalitás, majd a bizonyossággal szembeni kételyek által épített tükröknek. A társadalmi-politikai valóság tükreinek.

Az akkoriban is világos volt, hogy a társadalom szerkezete, térbeli viszonyai sokkal lassabban változnak, mint a mi róluk alkotott képünk. A politikai változások eufóriája eltakarta a felszín alatti rögzöket. Kis szabadcsapatok keltette tudati hullámok, az európaiság érzete, a történelmi lehetőség felsejlése azt hitette el, hogy a piaci mechanizmusok, a liberális demokrácia jogrendje stabil átalakulást fog eredményezni. Az európai minták alapján a középosztály erősödése valódi polgári demokrácia kialakulását hozza el. A helyünk mind családi, mind gazdasági, mind poli-

तिकai értelemben történelmileg determinált volt, változónak csupán mindennek, amiről azt hittük, hogy változik, a kiterjedését, az általánossá válását hittük.

Döbbenetes, ahogy a feudális rendi hagyományok, a modern kori arisztokrácia mind a Kádár-rendszerben, mind az azt követő „új felvilágosodás” korában visszarántják a liberális, polgári demokrata fejlődést. Szűk határok közé szorítják, nem engedik, hogy a hatalmi berendezkedés keretein belül csökkenjen, netán meg is szűnjön a függőség, a kiszolgáltatottság. Sőt, a veszélyt érzékelve még ki is tágitják befolyásuk köreit.

Az anyagi eszközök csalárd újraosztása csak „fedőszerve” a korrupciónak. A lényeg a szellemi, közösségi visszafejlődés, egy újkori rendiség felépítése. Tudatos a függetlenség, az egyéni értékkerentés alapjainak elbizonytalanítása, a tudás növekedésével párban haladó önállóság és az alkotóerő genezisének megakadályozása, az azonosan gondolkodók egymásra találásának szűk keretek közé szorítása vagy enklávékba zárása. Eközben a társadalmi-területi különbségek úgy nőnek, hogy folyamatosan csökken a mintaadás, mintaelérés lehetősége, a társadalmi értékek közötti ájárhatóság. Hiányzik a mérték.

Ha túlzás is, amit leírtam, de a barátság megmértetésének fontos eleme volt, hogy polgári értékeink megvoltak és megmaradtak, megőriztük őket a szennyezett politikai környezetben, a társadalmi szerkezet átalakulásának természetes tendenciáit ismételtelen lassító befolyás ellenére.

Valószínű, hogy a részben öröklött polgári értékek megtartása, fejlesztése nem lett volna lehetséges barátság, ezen belül megőrzött fiatalkori és későbbben kötött újabb barátságok, érzelmi nyitottság, szellemi fejlődés és alapvető anyagi biztonság nélkül. Polgári értékeink kulturális alapjai is a régmúltra nyúlnak vissza. Ami különösen érdekes, az a baráti körök átfedései, az egymás különbözőségein alapuló kapcsolati háló csomópontjainak kiemelkedése. Ezek nagyon eltérőek, hol gazdasági, kulturális,

családi, hol csak érzelmi alapúak, de mindig segítők szándékúak, kölcsönösek, érdeklődők, informatívak, és biztonságot nyújtanak.

A kapcsolati háló természetesen nem azonos a baráti körökkel, de a kettő viszonya bonyolult. A kapcsolatok inkább érdekalapúak, ezért sérülékenyebbek, míg a barátságok közös értékeken építkeznek, ezért stabilabbak. Az elmúlt évtizedekben megnyílt lehetőségek, a politikai pluralizmus kialakulása, a gazdasági szerepek gazdagodása, a tulajdonlás szabadsága, méreteinek korlátlanúsága, a vagyonosodás nyilvános lehetőségei megosztóvá váltak. Új dimenziói lettek, ráadásul generációk normákká érlelődő tapasztalatai nélkül formálódtak. Újszerűségük, meglepetészerű csapdáik sokakat elrettentettek, gyanakodóvá tettek, visszahatottak a régi barátságokra is.

Nem könnyen fogadható el mások gyarapodása, gazdagodása azok számára, akik az egyenlőségben hittek, és nem az egyenlő esélyekben. Azok számára, akik birtokában voltak és vannak bizonyos képességeknek, de neveletésük miatt más, fontos készségeik nem alakultak ki. Tudásuk elégséges volna, de családi helyzetük, életkörülményeik nem bírják el a kockázatot. Különösen fontossá válik ebben az esetben a polgári öntudat, az identitás, a vállalkozási képesség, a vágy a tulajdon iránt, az önállóság iránt.

Több irányban ágazott el az értelmiség útja a polgáriasodás felé. Megerősödött az egyébként nem nagyon széles rétegben a politikai-hatalmi érdeklődés, a vagyonosság biztonságot sugárzó vonzása, és a tisztán értelmiségi lét szabadsága. Természetesen mindhárom cél hatalomorientált magatartást kíván meg, viszont antagonisztikus tartalommal. A három út ritkán ötvözhető, mert a felelősség, a függőség különböző szintjei nem keverhetők. A kísérletek, hogy netán mindhárom egyszerre megvalósulhasson, általában kudarcot vallottak. Vagy a kikerülhetetlen korrupció és a vele járó lelkiismereti kérdések képeztek az úton akadályt, vagy csak egyszerűen a tudás, a helyzetek hazugságainak

felismerése állította meg a polgárt a kiteljesedés örömeiben. A választás kényszerét enyhítheti, ha a megőrzött barátságok állandó, sokszor tudat alatti kontrollt jelentenek. A barátság lényegéhez tartozik az őszinteség, a befogadó jelleg, és az, hogy az esetleges útkeresési kudarcok nem szájalmat, hanem megértést váltanak ki. A politikai és gazdasági kapcsolatok ezzel szemben érdekorientáltak, ha eltekintünk a romantikus értékalapú politikázalástól.

Természetesen különösen nehéz volt az elmúlt két és fél évtizedben tiszta szándékokkal, hatalomvágytól mentesen politikai szerepet vállalni, akár csak tanácsot adni politikusnak, miközben az európaiság fogalmát hol elérendő célként, hol kártékony identitásvesztésként határozták meg egyik vagy másik oldalon. Józan, polgári ésszel nem lehet felfogni azt a szerepcserét, ami nálunk lejátszódik. A polgár fogalmához szorosan kötődik a demokrácia és a liberális gondolkodás genetikailag kódolt mélysége. Évezredek alatt kialakult nemzeti identitás elképzelhetetlen az európai identitás nélkül. És akkor jön a családi, etnikai, nemzetiségi és még sok más, gazdagságot adó kötődés. A polgár számára az európaiság mindezt jelenti.

A vagyon a polgár számára tehát nem a hatalom jelképe, hanem a szabadságé, az önmegvalósításé és a családról történő gondoskodásé, a lehetőségé, hogy megválasszam, hol, kivel, mikor és mit teszek, mert tehetem, mert tehetjük, mert akarjuk.

De amit teszek, azt a „holnap is tenni fogom” szándékával, a felemelkedés örömeivel teszem. Azzal az örömmel, amit a barátaimmal megosztok.

A polgári létnek valószínűleg nem kell tudatosnak lennie. Lehet egyes elemeit elérendő célul tűzni ki, de a fene ette meg, ha ez azért történik, mert valaki ezáltal akar polgárrá válni. A polgári lét természetes állapot, viselkedési forma, melyet olyan társadalmi normák határoznak meg, amelyek egyrészt a nemzeti hagyományokból, másrészt már a görög időktől mutációk révén

fejlődő európai kultúrkörből származtathatók. Progresszív, önmagáért felelősséget vállaló közösséghez tartozó magatartást jelent. A polgárság összekacsintás nélküli, szabad „felhőt” alkot.

A mi kettőnk polgári, baráti viszonya voltaképpen elemezhetetlen – annyi minden keveredhet benne. Barátságunk már-már történelmi távlata elfedi, hogy kifejlődése egyes fokozataiban milyen eltérő tartalma volt. A kölcsönös érdeklődéstől a közös munkán át, a társadalmi és politikai kapcsolati hálók különböző pontjain való találkozástól, a bajban egymásért történő kiállástól (amire nekem volt inkább szükségem) a szórakozásig, az egymás baráti köreiből létrejött közös társasági keretekig terjedt.

Kapcsolatunk sokfélesége elképzelhetetlen lett volna a polgári alapértékek nélkül. Gazdagsága, kiterjedtsége, a társadalmi lépcsőkön, folyosókon történő előrehaladás, az egyes barátaink különböző véleményei közötti átjárhatóság útjainak megtalálása közös munka volt. Anyagi haszon nélküli, türelmes, szintézist kereső, szórakoztató és egyúttal nevelő munka eredménye.

Mind a polgári létért, mind a barátságért, azt gondolom, megdolgoztunk.